

УДК 94 (47+57) : 94 (510) «1945/1949»

УЧАСТЬ СРСР У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ У КИТАЇ (1945-1949 рр.)*Зінаїда Священко*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Тичини, 58
e-mail: szv09@meta.ua

Роль основного переможця у Другій світовій війні суттєво змінила міжнародне становище Радянського Союзу, який став одним із визнаних лідерів світового співтовариства. Нове становище СРСР у світі, розширення його кордонів, наявність потужної армії та зростання впливу породили у Й.В. Сталіна прагнення до подальших територіальних претензій.

Після закінчення війни сталінське керівництво проводило досить активну політику у країнах Азії. Активну участь СРСР взяв у громадянській війні у Китаї, у результаті якої до влади у цій країні прийшли комуністи на чолі з Мао Цзедуном. На довгі роки Китай став самою «улюбленою» та дієвою картою у глобальній «грі» двох наддержав за своє домінування у світі.

Історіографію проблеми переважно складають праці російських науковців. Серед них роботи Г.В. Астаф'єва [1], О.Б. Борисова та Б.Т. Колоскова [2], А.М. Васильєва [3], О. Владимірова [4], С.Я. Лавреїнова й І.М. Попова [8], О.І. Уткіна [12] та колективу авторів під редакцією В.А. Золотарьова [11], в яких дослідники аналізують участь СРСР у низці збройних конфліктів, які мали місце у різні періоди його історії, у тому числі й участь у подіях в Китаї. Контакти Сталіна та Мао Цзедуна досліджує А.М. Дедовський [5], який наводить нові архівні документи, що проливають світло на переговори між Сталіним і Мао, що проходили у грудні 1949 – лютому 1950 рр.

Однак загалом вищеозначена проблема ще не була предметом активного наукового інтересу вітчизняних істориків, а тому стала предметом нашого аналізу. Отже, у межах запропонованої розвідки автор ставить за мету дослідити питання участі СРСР у громадянській війні в Китаї (1945-1949) у контексті пріоритетних напрямків зовнішньої політики СРСР періоду, що досліджується.

Сталінське керівництво приймало рішучі міри з організації комуністичних переворотів не лише у Східній Європі, але і в інших країнах світу. Першочергову увагу Сталін почав звертати на Китай.

Після капітуляції Японії 2 вересня 1945 р. зовнішня агресія, як фактор політичної реальності Китаю, перестала існувати, однак про стабільність у цій величезній країні не могло бути й мови. У Китаї йшла запекла громадянська війна.

Радянська Червона армія повністю окупувала Маньчжурію, прийнявши капітуляцію фактично у всієї японської Квантунської армії. Перебування радянських військ у Північно-Східному Китаї створювало для китайських комуністів потенційно вигідну ситуацію. До того часу на території Маньчжурії діяли лише розрізнені партизанські загони та розвідгрупи китайських партизан.

З вересня 1945 р. почало здійснюватися масове перекидання збройних сил КПК з Північного та Східного Китаю на північний схід країни. До листопада туди перейшли близько 100 тисяч бійців 8-ї та Нової 4-ї армій. З цих частин, партизанських формувань і місцевих жителів була сформована об'єднана демократична армія (ОДА) Північного Сходу, яка стала кістяком Народно-визвольної армії Китаю [2, с. 28].

Радянська армія перебувала у Маньчжурії аж до травня 1946 р. За цей час радянська сторона допомогла китайським комуністам організувати, навчити й озброїти нові китайські війська. На їх озброєння лише у жовтні-листопаді 1945 р. були передані 861 літак, 686 танків, 43100 гармат і мінометів, 13 тисяч кулеметів, кораблі Сунгарійської військової флотилії. У Маньчжурії була створена промислова база з виробництва військової техніки й озброєнь [8, с. 50].

У результаті, коли урядові – гомінданівські – війська почали у квітні 1946 р. входити до Маньчжурії, вони, на своє здивування, виявили там не розрізнені партизанські загони, а сучасну дисципліновану армію комуністів, яка зовсім не мала наміру саморозпускатися.

Ситуація у Маньчжурії стала шоком і для Вашингтона. Перший загін збройних сил США у складі двох дивізій морської піхоти висадився у Китаї в районі Тяньцзіня ще 30 вересня 1945 р. До осені у Китаї налічувалося вже по-

над 100 тисяч американських військовослужбовців. Американські експедиційні війська, головним чином частини морської піхоти, старались не втручатися у відносини між КПК і ГМД. Однак вони активно взаємодіяли зі збройними силами легітимного китайського уряду – військами Гоміндану, насамперед, у прийомі капітуляції японських військ у Північному та Центральному Китаї, а також у підтримці порядку й охорони різних важливих об'єктів у китайських містах [1, с. 28].

На цей раз гомінданівські війська у Маньчжурії завдали поразки Об'єднаній демократичній армії (ОДА), вивівши зі строю до 40 тисяч її бійців. Частини ОДА почали безладно відступати до радянських кордонів.

До того часу у складі урядових військ Гоміндану налічувалося 2 млн. солдатів та офіцерів регулярної армії та 2,3 млн. бійців міліцейських загонів. На їх озброєнні була важка техніка – танки, артилерія, літаки. 45 дивізій чисельністю 150 тисяч осіб були підготовлені американськими військовими радниками й інструкторами. Війська КПК налічували у своїх лавах близько 400 тисяч чоловік у регулярних частинах і 800 тисяч – у міліцейських формуваннях. За важким озброєнням вони значно поступалися гомінданівцям. Однак моральна перевага, так само як і підтримка місцевого населення, були на боці комуністів [11, с. 118].

Місцеве населення швидко змінило ставлення до армії Чан Кайші, спочатку цілком доброзичливе. Справа у тому, що вихідці з південних і центральних районів Китаю, з яких в основному набиралася Гомінданівська армія, традиційно відносились до маньчжурів із зневагою та нерідко вели себе як окупанти. Результат не забарився: гомінданівські сили у Маньчжурії та на півночі Китаю були оточені та втягнулися у важку позиційну війну, різко посилювалося дезертирство.

З самого початку командування військ ГМД допустило стратегічну помилку: незважаючи на успіх перших зіткнень з ОДА у Маньчжурії, військові дії у Північно-Східному Китаї не були доведені до кінця; ГМД направив свої зусилля не на боротьбу з регулярними військами КПК, а на знищення партизанського руху та партизанських баз у Центральному, Східному та Північному Китаї. Про небезпеку втягування у тривалу та безперспективну партизанську війну застерігав Чан Кайші американський генерал А. Ведемейер, командувач американськими силами у Китаї. Він вважав, що це може призвести до неоправданого розпорошення сил на тилових комунікаціях замість викорис-

тання їх у боротьбі з живою силою реального супротивника – регулярними частинами КПК.

Партизанська війна тривала майже два роки, проте успіху військам Гоміндану, природно, не принесла. Партизанські формування КПК мали широку соціальну базу у регіонах своєї дії, вміло використовували умови місцевості (гори, річки, ущелини, ліси), ховаючись від переслідування у важкодоступних місцях, а при необхідності «розчинялися» серед місцевого населення. Знищення однієї опорної бази партизан вело до виникнення іншої бази в новому місці [8, с. 51].

Зосередивши основні зусилля на боротьбі з партизанами, гомінданівці «залишили без нагляду» Об'єднану демократичну армію КПК у Маньчжурії. Закріпившись за допомогою радянської сторони, війська Мао Цзедуну до осені 1948 р. досягли чисельності у 600 тисяч чоловік. З 1 листопада ОДА стала йменуватися 4-ю Польовою армією. Очолив її Лінь Бяо.

У листопаді 1948 р. 4-а Польова армія перейшла до рішучих бойових дій проти гомінданівців. За короткий термін було розбито 52 дивізії Чан Кайші, ще 26 дивізій, навчених військовими інструкторами США, перейшли на бік КПК. На початку 1949 р. 4-а Польова армія увійшла у Північний Китай, де об'єдналася з військами 8-ї армії КПК. 15 січня був узятий Тяньцзінь, 22 січня – Пекін [10, с. 152].

До весни 1949 р. збройні сили КПК звільнили від гомінданівців весь Китай північніше ріки Янцзи та на схід провінції Ганьсу. До цього часу вони вже перевершували гомінданівську армію за чисельністю та спорядженням, не кажучи вже про моральний дух. До кінця громадянської війни Народно-визвольна армія Китаю являла собою потужну 4-мільйонну армію, найбільшу в Азії.

У сформованих умовах останньою надією для ГМД були США: тільки втручання Сполучених Штатів могло змінити стратегічну обстановку. Однак Вашингтон благородно віддав перевагу обмежитися винятково політичними заходами, економічною та військовою допомогою. Крім того, Сталін сплутав американські карти, пішовши на загострення обстановки у Німеччині, у результаті чого в 1948 р. виникла Берлінська криза. Це в якійсь мірі відволікло фокус військово-політичних зусиль США від Азіатсько-Тихоокеанського регіону на користь стратегічно та політично більш важливого Європейського театру військових дій.

Спроби посередництва між КПК і ГМД з боку великих держав виявилися з низки причин безрезультатними. Компартия, у принципі, бу-

ла не зацікавлена у діалозі з Гомінданом: її перемога у громадянській війні була вирішена. Більш того, Мао Цзедун, природно, не збирався у майбутньому «ділитися» владою з якими б то не було іншими політичними силами та партіями. Позиція керівництва КПК була сформульована у виступі Мао Цзедуну «Довести революцію до кінця», тобто до повного розгрому Гоміндану, не вступаючи з ним ні в які переговори та не йдучи ні на які компроміси. Переговори, що почалися між КПК і ГМД, з самого початку були приречені на провал: сторони не йшли ні на які поступки [6, с. 478].

Коли ж КПК пішла на деяке пом'якшення своїх вимог на адресу ГМД, Гоміндан не вважав їх прийнятними та не відповів на ультиматум комуністів. Мао Цзедун віддав збройним силам наказ форсувати річку Янцзи та перейти у наступ.

24 квітня 1949 р. війська КПК під командуванням маршала Лю Бочена вступили до столиці гомінданівського Китаю – міста Нанкін. Сам гомінданівський уряд ще у лютому переїхав на південь країни, у Кантон, а потім разом із залишками вірних йому військ – на острів Тайвань. До кінця року Народно-визвольна армія Китаю знищила всі основні військові угруповання Гоміндану на континенті, переможно завершив тим самим третю громадянську війну в Китаї.

1 жовтня 1949 р. у Пекіні була проголошена Китайська Народна Республіка. Наступного дня Радянський Союз визнав КНР і незабаром уклав з нею Договір про дружбу, союз і взаємну допомогу. Таким чином, у кінці 1949 р. народився радянсько-китайський «моноліт» – той самий, який на багато років став кошмаром для Заходу [7, с. 227].

Успіх комуністів настільки стривожив американського президента Г. Трумена, що він прийняв рішення про безпосереднє залучення американських військ для підтримки «хиткого» гомінданівського режиму. Розглядалося навіть питання про можливість застосування проти китайських комуністів атомної зброї. 14 листопада 1949 р. Трумен дав вказівку державному департаменту і військовим відомствам представити плани можливих дій проти КНР. Через чотири дні голова Об'єднаного комітету начальників штабів генерал О. Бредлі представив міністру оборони спеціальний меморандум про можливі шляхи та форми здійснення збройного втручання. У цілому позиція військових була більш ніж стримана. Американські генерали розуміли, що за спиною КНР стояв Радянський Союз, війська та сили флоту

якого, до речі, дислокувалися на радянських базах у Порт-Артурі та Дальньому [12, с. 324].

Із створенням КНР різко змінилася військово-політична обстановка у світі в цілому. Тепер табір соціалізму обмежувався не тільки масштабами СРСР і країн Східної Європи, а й поширився на схід. Захід не міг не рахуватися з величезною територією, демографічним потенціалом і потужним військовим потенціалом соціалізму, включаючи і радянську ракетно-ядерну зброю. Перемога комуністів у Китаї стала крахом політики США, їхніх планів зупинити «комуністичну експансію», «стримати» Радянський Союз, «зберегти» Китаї.

Комуністи перемогли у самій найзаселенішій державі світу, продемонструвавши не просто нові способи ведення війни, але, що ще важливіше, – нову філософію війни.

Третя громадянська війна у Китаї стала першим непрямим військово-політичним зіткненням СРСР і США в Азії у післявоєнну епоху. Його специфіка полягала у тому, що обидві наддержави діяли у Китаї «за кадром», допомагаючи двом антагоністичним силам всередині країни – КПК і ГМД. З одного боку, в Китаї йшла боротьба за майбутнє цієї великої країни та її народу. З іншого боку, в Китаї мала місце жорстока битва між СРСР і США за розширення та зміцнення сфери свого впливу; досягнення переваги над своїм супротивником.

Радянський Союз оцінив створення КНР як велику перемогу світових комуністичних сил, як підтвердження марксистсько-ленінської теорії про неминучість перемоги комунізму в усьому світі. СРСР одразу ж визнав КНР і розірвав дипломатичні відносини з урядом Гоміндану. 23 листопада 1949 р. радянський міністр закордонних справ А. Вишинський на сесії Генеральної Асамблеї ООН заявив, що СРСР не визнає делегацію гоміндану, як офіційного представника Китаю в ООН. Представник СРСР у Раді безпеки Яків Малік, протестуючи проти представництва там гомінданівського Китаю, залишив Раду Безпеки, намагаючись цим розвалити її роботу [2, с. 287].

Але головним моментом у встановленні радянсько-китайських відносин був безпосередній контакт між Мао Цзедуну і Сталіним. 16 грудня 1949 р. Мао Цзедун прибув до Москви та пробув у СРСР два місяці, до 17 лютого 1950 р. Зміст переговорів і стосунки між Сталіним і Мао Цзедуну були предметом державної таємниці.

Тепер нам відомі деякі їх подробиці [5], і ми можемо зробити певні висновки.

Мао Цзедун їхав до Москви з великими спо-

діваннями. Комуністичний уряд Китаю розраховував отримати від СРСР найширшу допомогу не лише у політиці, а й в інших галузях: військовій, економічній, ідеологічній, соціальній тощо. Але особливо китайського комуністичного керівника цікавило встановлення приватного контакту з «генієм людства усіх часів і народів», запозичення для себе його досвіду у широкому спектрі: манері поведінки, веденні справ, у надбанні того безмежного авторитету, яким Сталін, при всьому негативному ставленні до нього керівників Заходу, користувався у світі. Якщо сказати коротко, то Мао Цзедун їхав до Сталіна, щоб отримати від нього, якщо не пряму згоду, то хоч прихильність до претензії Мао стати у комуністичному світі, у тому «ранжирі», який там неофіційно існував, імідж комуністичного «лідера № 2», наступний після Сталіна, його спадкоємця та наступника.

Можна сказати, що у Москві Мао Цзедун отримав те, на що міг сподіватися, а може й більше. Почесті щодо китайського керівника були максимальні, угоди, підписані між СРСР і КНР, задовольняли вимоги, з якими той їхав до радянської столиці. 14 лютого 1950 р. у Москві були підписані три угоди: Договір про дружбу, союз та взаємодопомогу між СРСР та КНР, Угода про Китайську Чанчунську залізницю, Порт-Артур і Дальній, а також Угоду про надання Радянським Союзом кредиту уряду КНР у 300 млн. доларів.

Перший договір замінив радянсько-китайський договір з урядом Чан-Кайші від 14 серпня 1945 р., був спрямований «проти агресії з боку Японії або будь-якої іншої держави» та передбачав широку взаємодопомогу і співпрацю у різних галузях; другий передбачав відмову СРСР від усіх майнових прав, які СРСР за договором від 14 серпня 1945 р. повертав собі у Маньчжурії; третій надавав КНР кредит на винятково сприятливих умовах (1% річних) [11, с. 62]. Отже, Сталін проявив до КНР безпрецедентну у міжнародних відносинах щедрість у розрахунках на те, що керівництво КПК буде діяти у повному узгодженні з керівництвом КПРС.

Проте ще за життя Сталіна у відносинах між КНР та СРСР з'явилися хмари: Москва порушувала принцип рівноправності між двома соціалістичними державами. За життя Сталіна Мао

Цзедун це терпів, але після його смерті, вважаючи його радянських наступників «хлопчаками у коротких штанцях», а себе тепер першою особою у комуністичному русі, Мао Цзедун форсував «просування Китаю до комунізму» та не проявляв особливої поваги до радянських керівників.

Мао Цзедун намагався стати Сталіним у китайському варіанті, що привело до створення у КНР культу Мао Цзедуна.

Російські дослідники повідомляють, що за час перебування радянських військових у Китаї з 1946 по 1950 р. загинуло, померло від ран і хвороб 936 чол. Із них офіцерів – 155, сержантів – 216, солдатів – 521 і 44 чол. – із числа цивільних фахівців [10, с. 523]. (

Отже, після закінчення Другої світової війни сталінське керівництво проводило досить активну політику у країнах Азії. СРСР взяв участь у громадянській війні у Китаї, у результаті якої до влади у цій країні прийшли комуністи на чолі з Мао Цзедуном. На довгі роки Китай став самою «улюбленою» та дієвою картою у глобальній «грі» двох наддержав за своє домінування у світі.

Ситуація в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні у післявоєнний час була значно більш напруженою та небезпечною, ніж в Європі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Астафьев Г.В. Интервенция США в Китае, 1945-1949. Москва, 1985.
2. Борисов О.Б., Колосков Б.Т. Советско-китайские отношения. 1945-1980. Москва, 1984. 638 с.
3. Васильев А.М. Россия на Ближнем и Среднем Востоке: от мессианства к прагматизму. Москва, 1993. 399 с.
4. Владимиров О. Советско-китайские отношения в сороковых-восьмидесятых годах. Москва, 1984. 384 с.
5. Дедовский А.М. Переговоры И.В. Сталина с Мао Цзедуном в декабре 1949 – феврале 1950 г. Новые архивные документы // Новая и новейшая история. 1997. № 1. С. 23-47.
6. История Китая / В.В. Адамчик, М.В. Адамчик, А.Н. Бадан и др. Минск, 2004. 736 с.
7. История России. XX век: 1939-2007 / под ред. А.Б. Зубова. Москва, 2011. 847 с.
8. Лавреинов С.Я., Попов И.М. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах. Москва, 2005. 778 с.
9. Непомин О.Е. История Китая. XX век. Москва, 2011. 736 с.
10. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. Москва, 2001. 608 с.
11. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В.А. Золотарева. Москва, 2000. 576 с.
12. Уткин А.И. Русские войны: Век XX. Москва, 2008. 528 с.

Священко Зінаїда *Участь СРСР у громадянській війні у Китаї (1945-1949 рр.)*

У статті розглянуто причини, основні події та наслідки участі СРСР у громадянській війні у Китаї (1945-1949). Констатується, що ситуація в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні у післявоєнний час була значно більш напруженою та небезпечною, ніж в Європі. СРСР взяв участь у громадянській війні у Китаї, у результаті якої до влади у цій країні прийшли комуністи на чолі з Мао Цзедуном. Радянський Союз оцінив створення КНР як велику перемогу світових комуністичних сил.

Ключові слова: СРСР, Китай, комуністи, громадянська війна

Священко Зинаида *Участие СССР в гражданской войне в Китае (1945-1949 гг.)*

В статье рассмотрены причины, основные события и последствия участия СССР в гражданской войне в Китае (1945-1949). Констатируется, что ситуация в Азиатско-тихоокеанском регионе в послевоенное время была значительно более напряженной и опасной, чем в Европе. СССР принял участие в гражданской войне в Китае, в результате которой к власти в этой стране пришли коммунисты во главе с Мао Цзедун. Советский Союз оценил создание КНР как большую победу мировых коммунистических сил.

Ключевые слова: СССР, Китай, коммунисты, гражданская война

Svyaschenko Zinaida *Participation of the USSR in the civil war in China (1945-1949)*

In the article discusses the reasons, the main events and consequences of the participation of the USSR in the civil war in China (1945-1949). The author notes that the soviet army was in Manchuria until May 1946. During this time, the soviet side helped the Chinese communists to organize, train and equip new Chinese forces. As a result, when the government – Kuomintang – forces began in April 1946 to enter Manchuria, they, to their surprise, discovered partisan detachments there, and the modern disciplined communist army, which had no intention of self-disengagement.

Attention is drawn to the fact that from the very beginning of the command of the forces of the Kuomintang has made a strategic mistake: by concentrating the main efforts in the fight against the partisans, Kuomintang «left unattended» the United Democratic Army of the Communist Party of China (CPC) in Manchuria, which managed to take the initiative and win.

It is stated that the civil war in China was the first indirect military-political clash between the USSR and the United States in Asia in the post-war era. His specificity was that the two superpowers acted «behind the scenes» in China, helping two antagonistic forces inside the country. With the creation of People's Republic of China (PRC), in general abruptly the military-political situation in the world changed.

It is concluded that the situation in the Asia-Pacific region in the post-war period was much more tense and dangerous than in Europe. The USSR took part in the civil war in China, which resulted in the coming of power in this country by the communists headed by Mao Zedong. The Soviet Union appreciated the establishment of the People's Republic of China as a great victory of the world's communist forces.

Keywords: USSR, China, communists, civil war

Надійшла до редакції 25.01.2018 р.